

УДК 55.072.2

Н. А. КОПИЛОВА

ОСНОВНІ СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Наведено визначення та порівняння основних стратегій соціального розвитку. Визначаються основні особливості даних стратегій та можливості їхнього застосування.

The article is devoted to defining and comparing of main social development strategies. Main peculiarities and application possibilities of these strategies are defined.

Як показують сучасні тенденції, громади все активніше беруть участь у діяльності щодо задоволення своїх соціальних потреб, забезпечуючи свій соціальний розвиток. При цьому слід відзначити, що важливим чинником, який забезпечує соціальний розвиток, є створення економічних, соціальних, культурних, правових та інших умов для гармонійного розвитку і соціально позитивного способу життя людини, реалізації нею загальноновизнаних світовою спільнотою конституційних прав і свобод людини. Потребам і принципам соціального розвитку відповідає тип гармонійної та всебічного розвиненої особисті, яка веде активний спосіб життя. Розвитку особистості та територіальної громади сприяє поступальний розвиток економіки і соціальної сфери, забезпечення соціальної консолідації, що є необхідною умовою соціального розвитку. Домогтися такої консолідації можна лише за умови, що головною метою і реальним пріоритетом соціального розвитку міста стане політика, що вважатиме центром соціальної сфери людину та спрямовуватиме управління соціальним розвитком на забезпечення її (людини) благополуччя. Необхідність мати відповідні стратегії зумовлює актуальність цієї статті.

Соціальному розвитку на сьогодні присвячено, зокрема, праці таких науковців, як Т. Адорно, П. Байрох, О. Батанов, Л. Беззубко, Н. Бірдсел, Е. Горян, А. Етціоні, Д. Кольцов, Ю. Куц, Е. Лібанова, Ч. Ліндблом, Т. Малтус, В. Мамонова, Дж. Мідглі, Г. Мірдал, Г. Музиченко, Р. Нісбет, Ф. Пайва, Д. Пішо, Л. Савченко, В. Сидоренко, Е. де Сото, Д. Сірс, Р. Тітмус, Б. Уоррен та ін. Здебільшого в цих працях викладаються аргументи на підтримку тієї чи іншої стратегії соціального розвитку без порівняння її з іншими стратегіями. Відтак, метою цієї статті є порівняльний аналіз стратегій соціального розвитку та визначення їхніх особливостей.

Стратегії соціального розвитку мають в основі різне ідеологічне підґрунтя з акцентом на різних віруваннях, цінностях, об'єктах та суб'єктах соціального розвитку. Можна виділити три головних типи стратегій соціального розвитку. По-перше, це стратегії, які покладають головну відповідальність за забезпечення соціального розвитку на самих індивідуумів (основані на ліберальній або індивідуалістичній ідеології). По-друге – які відводять головну роль у забезпеченні соціального розвитку місцевим громадам (основані на комунітаристській ідеології). По-третє – в яких головним актором у забезпеченні соціального розвитку є держава (основані на

колективістській ідеології). Розгляньмо їх докладніше.

Соціальний розвиток, що забезпечується індивідуумами. Уявлення про те, що соціального благополуччя може бути досягнуто краще за все, коли індивідууми незалежно переслідують свої власні особисті інтереси (і в такий спосіб забезпечують власне благополуччя), є фундаментальним принципом західної індивідуалістичної ідеології та основою сучасної капіталістичної економічної системи. Прихильники цього принципу вважають, що добробут цілого суспільства збільшується, коли люди прагнуть та можуть підвищити свій власний добробут. Така точка зору лежить в основі індивідуалістичного, або підприємницького, підходу до соціального розвитку.

Слід зазначити, що традиційно індивідуалістична ідеологія не була популярною серед експертів із соціального розвитку. Більшість їх надавала значення громадам або державі як акторам соціального розвитку, оскільки, на їхню думку, індивідуалістичний підхід є несумісним з інтенцією соціального розвитку поліпшити суспільство через втручання в економічні та соціальні справи. Тому вони відкидають ідею, що соціальні цілі розвитку можуть бути досягнутими просто через те, що люди візьмуть відповідальність за свій власний добробут.

Проте існує відмінність між класичними ліберальними (*laissez-faire*) поглядами й ідеєю про необхідність здійснення певних дій, які б допомогли людям стати впевненішими в собі і діяти ефективно на ринку. І якщо раніше прихильники індивідуалістичного підходу категорично обстоювали політику невтручання у функціонування ринку, то зараз вони допускають реалізацію заходів, які покращують індивідуальну поведінку на ринку, сприяють розвитку підприємницької культури і полегшують ефективне використання ринкових механізмів звичайними людьми.

Така точка зору останнім часом знайшла прояв у середовищі фахівців із соціального розвитку. Її прихильники не вважають, що добробут виникає автоматично від реалізації індивідуальних економічних інтересів, а стверджують замість цього, що певні інтервенції органів влади й інших організацій є необхідними, щоб забезпечити соціальний розвиток у межах функціонування ринкової економіки. Саме ця впевненість у необхідності деяких інтервенцій характеризує індивідуалістичний підхід до соціального розвитку сьогодні.

Індивідуалістичний підхід може бути ефективним тільки тоді, коли існує економічна система, що дозволяє людям діяти як раціональним економічним акторам. Індивідууми можуть задовольняти свої власні потреби і потреби інших членів сімей і утриманців, якщо в них є робота, можливість займатися самостійною підприємницькою діяльністю та сприятливі інвестиційні перспективи. Тому прихильники індивідуалістичної стратегії стверджують, що підтримка і стимулювання індивідуальних зусиль із забезпечення власного благополуччя урядовими й іншими організаціями повинні формувати в суспільстві підприємницьку культуру. Хоча в більшості людей є природжена здатність щодо підприємництва. Ця здатність не може бути реалізована, якщо ринок не функціонує належним чином або якщо підприємницькі можливості заблоковані. Тому необхідні певні заходи, щоб максимізувати можливості індивідуумів діяти на ринку.

Науковці, такі як В. Ростоу [5], вважають, що уряди, які зможуть мобілізувати

достатньо інвестицій для індустріального розвитку, отримують “стрибок” у тривале економічне зростання. Це створить багато додаткових робочих місць і приведе до підвищення заробітної плати, унаслідок чого люди почнуть витратити більше на товари і послуги, вироблені сучасною економікою, і це, у свою чергу, сприятиме подальшому зростанню економіки. Такі ідеї широко обстоювалися в останнє десятиріччя багатьма міжнародними організаціями. Наприклад, Програма розвитку Організації Об’єднаних Націй у своїх “Звітах про людський розвиток” постійно надає істотного значення ролі ринків, індивідуальній ініціативі та самовизначенню в поліпшенні соціального забезпечення. Так, в одному зі Звітів соціальний розвиток було визначено як “процес розширення вибору людей стосовно вирішення того, що вони повинні мати, ким бути і що зробити, щоб забезпечити себе коштами для існування” [6, с. 10–11].

Прихильники індивідуалістичного підходу вважають, що, якщо люди можуть самостійно забезпечувати своє благополуччя, вони повинні бути в змозі робити це результативно й ефективно в контексті підприємницької культури. А стратегії, які розвивають підприємницьку культуру і створюють можливості для малого підприємництва, можуть бути ефективними тільки в тому разі, якщо звичайні люди використовують ці можливості. На жаль, багато людей не в змозі ефективно “функціонувати” в капіталістичній системі. Багато хто відчуває невпевненість у собі, має низьке відчуття власної гідності або просто пригноблений особистими проблемами, які перешкоджають цьому. Інші погано мотивовані або вважають за краще сподіватися на допомогу з боку держави або інших акторів. Щоб це подолати, необхідно зробити певні цілеспрямовані кроки. Прихильники індивідуалістичного підходу вважають, що в цьому істотно може допомогти соціальна робота, і саме в цьому контексті вони пропонують стратегії соціального розвитку, які базуються на інтервенціях у межах соціальної роботи.

Деякі теоретики соціальної роботи, такі як Г. Маас вважають, що цілі соціального розвитку найкраще можуть бути досягнуті, коли люди вчаться “функціонувати” компетентно і коли вони встановлюють ефективні відносини один з одним [3]. Водночас багато дослідників, які писали про соціальний розвиток в індивідуалістичних термінах, не пов’язують однозначно цей підхід з економічною активністю, інші, такі як Ф. Пайва [4], відзначають цей зв’язок. При цьому Ф. Пайва визначає соціальний розвиток як процес поліпшення здібностей людей “працювати на їхній власний добробут і добробут суспільства” [Там само, с. 332]. Таке розуміння, як відзначила С. Чандлер, має на увазі, що соціальні працівники можуть забезпечити соціальний розвиток через індивідуальне навчання, спрямоване на поліпшення здібностей до ефективного “функціонування” [1].

Соціальний розвиток, що забезпечується громадою. Уявлення, що соціальний розвиток може бути краще за все забезпечений людьми, які гармонійно здійснюють спільну діяльність у межах своїх місцевих громад, складає основу того, що називають комунітаріанським підходом. Прихильники цього підходу вважають, що в людей є природжена здатність організувати себе, для того щоб задовольняти свої головні потреби, вирішувати свої проблеми і створювати можливості для розвитку. Щоб домогтися цього, люди повинні співробітничати один з одним у

межах громади, досягаючи при цьому не тільки індивідуальних, але й загальних цілей. Завдяки цьому вони спроможні більше контролювати місцеві ресурси і місцеві справи, а також можуть краще забезпечити надходження зовнішніх ресурсів для здійснення соціального розвитку на місцевому рівні.

У більшості випадків розвиток громади базується на матеріальному підході, який заохочує будівництво громадських центрів, шкіл, лікарень, доріг, систем водопостачання тощо. Проте іноді більше значення надається нематеріальним, ідеальним аспектам: підвищенню ідентичності громади, збільшенню демократичної участі, посиленню самовдосконалення і самовизначення. Особливо це помітно в теорії розвитку громад, що набула поширення в США у зв'язку з вивченням національних громад іммігрантів.

Програми розвитку громад також відрізняються за їхнім географічним охопленням. Так, багато країн здійснюють розвиток громад на національному рівні, тому цими програмами управляє центральна й регіональна влада. При цьому часто ці програми мають ідеологічне підґрунтя і реалізуються відповідно до вказівок правлячих політичних партій. Наприклад, це система китайських комун або танзанійська програма розвитку села. Інші ж програми є суто місцевими і зосереджуються на розвитку окремих громад. Як правило, це характерно для тих програм, які реалізуються за ініціативою членів громад або неурядових організацій.

Та попри відмінності, як показує практика, усі успішні програми і стратегії розвитку громад мають і загальні риси. Так, усі вони залучають штат спеціальних працівників, що мають відповідну підготовку, для того щоб мобілізувати місцеву участь, організувати діяльність із реалізації програми або стратегії та пов'язати громаду із зовнішніми ресурсами. Також більшість програм і стратегій ґрунтуються на місцевому партнерстві. Разом із цим передбачається ефективне налагодження відносин між місцевими жителями і зовнішніми акторами. Як правило, місцеві жителі вносять свою працю й інші місцеві ресурси, тоді як технічна експертиза і зовнішні ресурси надаються зовнішніми акторами.

Хоча розвиток громади не завжди реалізує свій потенціал, на думку багатьох дослідників, він є ефективним засобом для забезпечення соціального розвитку в контексті економічного. Дійсно, існує багато прикладів того, що програми і проекти розвитку місцевих громад зробили істотний внесок у підвищення рівня життя членів цих громад, у першу чергу, завдяки тому, що вони посприяли розвитку фізичної інфраструктури. Реалізація стратегій розвитку громад також сприяла розвитку виробничої діяльності. Багато громад заснували кооперативи, які підтримують виробництво, допомагають зі зберіганням товару, полегшують маркетинг і продаж товарів і послуг. Крім того, реалізація даних стратегій позитивно впливала і на економічний розвиток через створення соціальної інфраструктури та виконання соціальних програм, які збільшують формування людського і соціального капіталу.

Соціальний розвиток, що забезпечується державою. Упевненість у тому, що соціальний розвиток може бути забезпечений органами державної влади, їхніми спеціалізованими агентствами, політиками і державними адміністраторами, складає базис державницького підходу до соціального розвитку. Ґрунтуючись на колективістській ідеології, прихильники цього підходу вважають, що держава втілює

і реалізує інтереси суспільства як цілого і що саме вона відповідальна за забезпечення благополуччя всіх громадян.

Нинішні “державники” не настільки наївні, як були, наприклад, утопісти, вони визнають, що уряди не завжди діють так, як вони повинні діяти, щоб задовольняти потреби громадян, забезпечувати зростання їхнього добробуту. Проте вони вважають, що тільки держава з усіма її ресурсами і “потужністю” може успішно досягати цілей соціального розвитку і, головне, тільки держава може гармонізувати економічну і соціальну політику, що є основою соціального розвитку.

Державницький підхід знайшов широке втілення в ХХ ст., причому і в капіталістичних, і в соціалістичних країнах, і в країнах, що розвиваються, де була сприйнята та реалізована ідея про те, що економічний і соціальний розвиток може здійснюватися за допомогою централізованого планування. Попри критику, якій цю ідею піддавали в 1980-ті рр. із приходом до влади в багатьох країнах “правих” урядів, вона продовжує залишатися вельми популярною. На практиці, у межах державницького підходу реалізовувалися чотири основні стратегії: об’єднане централізоване планування, перерозподіл ресурсів, забезпечення базових потреб, сталого розвитку. Розгляньмо їх.

Централізоване планування насправді має під собою досить серйозне ідеологічне підґрунтя. Базуючись на утопічних ідеях і на соціологічних теоріях “керуваної зміни”, прихильники державного планування стверджують, що соціально-економічні процеси можуть спрямовуватись для поліпшення суспільства через раціональні інтервенції. Хоча в СРСР централізоване планування зародилося в 1920-ті – 1930-ті рр., широкого поширення воно набуло після другої світової війни, особливо в країнах, що розвиваються, котрі отримали незалежність, де спроби здійснити швидке економічне зростання та модернізацію активно підтримувалися як національними урядами, так і міжнародними організаціями, такими як Організація Об’єднаних Націй.

Об’єднане централізоване планування виникло з невдоволеності економічними моделями, які передбачали, що економічне зростання створить багато нових робочих місць, задіє трудові ресурси в основному в сучасних секторах, збільшить доходи і, врешті-решт, знищить бідність. Об’єднане планування кинуло виклик цьому припущенню, стверджуючи, що економічне зростання є недостатньою підставою, для того щоб забезпечити соціальне благополуччя. Відповідно, прихильники цієї стратегії переконували уряди встановити певну мету соціального розвитку, і направити ресурси до населення через різні соціальні програми, що вимагає перерозподілу ресурсів.

Прихильники стратегії перерозподілу ресурсів переконали багаті урядів збільшити витрати на соціальне забезпечення і серйознішу увагу приділяти суспільним потребам населення, таким як освіта, медицина тощо. Багато хто навів доводи на користь інвестицій в інфраструктуру, яка б збільшувала продуктивні можливості бідних, а також підкреслили необхідність у заходах, які б ліквідували структурні чинники нерівності та утиску. При цьому прихильники стратегії перерозподілу ресурсів виразно розуміють, що для успішності її реалізації критичне значення мають політичні чинники. Вони визнають, що небагато урядів з

ентузіазмом реалізовуватимуть цю стратегію і що ті, які все ж таки будуть це робити, швидше за все, зустрінуться з серйозною як внутрішньою, так, можливо, і зовнішньою опозицією.

Стратегію забезпечення базових потреб було формально прийнято на конференції Міжнародної організації праці, присвяченій проблемам зайнятості, у Женеві в 1976 р. [2]. Маючи представників зі 121 країни, конференція відзначила в своєму підсумковому документі, що проблеми бідності в країнах “третього світу” потребують невідкладних рішень. Водночас навряд чи в найближчому майбутньому буде досягнуто повної зайнятості, тому для урядів важливіше безпосередньо звернутись до проблеми бідності, здійснюючи необхідні заходи для забезпечення базових потреб бідних, замість того, щоб чекати, що кількість бідних зменшуватиметься автоматично через розширення зайнятості.

Іншими словами, стратегія забезпечення базових потреб вимагає від уряду використання соціального планування й реалізації соціальних програм для забезпечення найнеобхідніших, але не задоволених потреб найбідніших верств населення. Ці незадоволені потреби включають, *по-перше*, основні потреби виживання, такі як їжа, питна вода і притулок. *По-друге*, це такі соціальні потреби, як освіта, охорона здоров'я і соціальне забезпечення, що їх соціальна держава гарантує для всіх громадян. *По-третє*, це реальна можливість брати участь у політичному процесі, бути захищеними проти дискримінації та мати рівні можливості під час прийняття на роботу та просування службовими сходами.

Ухвалення стратегії забезпечення базових потреб вимагає реалізації низки програм і проектів. *По-перше*, необхідно оцінити потреби, щоб зрозуміти, які з них є найбільш невідкладними, і визначити відповідні пріоритети стратегії. *По-друге*, необхідно ідентифікувати цільові групи, оскільки ця стратегія передбачає спрямованість на переважне задоволення потреб не всього населення, а тих груп, що цього найбільше потребують. *По-третє*, реалізуючи накреслені заходи, необхідно знати місцеву специфіку для різних територій, на яких проживають цільові групи. Зрештою, як і інші стратегії, стратегія забезпечення базових потреб вимагає наявності політичної волі та послідовних дій з боку керівників держави, а також кваліфікованих дій з боку тих, хто буде її безпосередньо реалізовувати.

Ця стратегія неодноразово вельми успішно застосовувалася на практиці, але переважно в державах, що розвиваються. А тим часом дослідників розвинених країн почали хвилювати інші проблеми. Багато науковців почали акцентувати увагу на негативному впливі стратегії високого економічного зростання та розвитку на довкілля. Мабуть, першою всебічною працею з цієї проблеми стала доповідь, опублікована групою експертів Массачусетського технологічного інституту для Римського клубу. Автори доповіді попереджали, що як не будуть зроблені необхідні кроки для управління процесом розвитку, контролю зростання населення і обмеження впливу економічного зростання на довкілля, то слід чекати на серйозні негативні наслідки для всього людства.

Починаючи з 1970-х рр., турбота про навколишнє середовище як важлива тема почала з'являтися у працях, присвячених проблемам розвитку. Це привело до формулювання підходу екологічного розвитку, який згодом сприяв появі концепції

сталого розвитку, що пов'язує екологічні проблеми з іншими критичними проблемами розвитку, такими, як економічне зростання, урбанізація і зростання народонаселення.

Прихильники сталого розвитку переконують, що всі дії з розвитку прагнули задовольняти поточні потреби людини, не зважаючи на можливість майбутніх поколінь задовольняти їхні власні потреби. Тому сталий розвиток – це розвиток, який гарантує, що забезпечуються інтереси наступних поколінь [7, с. 34], перш за все через турботу про стан довкілля і забезпечення відновлення природних ресурсів. Хоча сталий розвиток є екологічно чутливим, він, проте, не є вузько спрямованим на захист навколишнього середовища. У багатьох країнах, як, наприклад, Китай, не можуть широко використовуватися каральні санкції за забруднення довкілля, оскільки вони б завдали удару по доходах мільйонів звичайних людей.

Отже, саме в межах стратегії сталого розвитку відповідальністю уряду є реалізація програм, які б забезпечували економічне і соціальне благополуччя населення, але при цьому не шкодили б довкіллю. У цілому ж, стратегія сталого розвитку, яка зараз широко використовується в багатьох розвинених країнах, добре зарекомендувала себе в суспільствах та на територіях, що є високорозвиненими в економічному плані, із задоволеними базовими потребами громадян. Однак у перехідних та трансформаційних суспільствах доцільнішим є використання інших стратегій. Визначення цих стратегій виходячи зі специфіки конкретних суспільств має стати подальшим напрямком досліджень.

Література:

1. *Chandler S. Towards a Social Development Analysis / S. Chandler, S. S. Daniel (ed.) // The Developmental Perspective in Social Work. – Manoa, HI : University of Hawaii Press, 2002. – P. 77–98.*
2. *Employment, Growth and Basic Needs : A One World Problem. – Geneva International Labour Office, 1976. – 87 p.*
3. *Maas H. People and Contexts: Social Development from Birth to Old Age / H. Maas. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 2005. – 247 p.*
4. *Paiva F. J. X. A Conception of Social Development / F. J. X. Paiva // Social Service Review. – 1977. – № 51(2). – P. 327–336.*
5. *Rostow W. W. The Economics of Take-Off into Sustained Growth / W. W. Rostow. – L. : Macmillan, 1993. – 228 p.*
6. *United Nations Development Programme Human Development Report. – N-Y. : UN, 1993. – 169 p.*
7. *World Development Report : Development and the Environment. Washington, DC : World Bank, 1992. – 172 p.*

Надійшла до редколегії 20.01.2010 р.